

Dr hab. Jan A. Wendt, profesor Uniwersytetu Gdańskiego
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Gdański
ul. Bażyńskiego 4, 80-309 Gdańsk
jan.wendt@ug.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr. Michała Konopskiego

pt. Tożsamość terytorialna Podlasia wobec podziału administracyjnego

zrealizowanej w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława

Leszczyckiego PAN w Warszawie w dyscyplinie

Geografia Społeczno-Ekonomiczna i Gospodarka Przestrzenna,

pod kierunkiem **dr hab. Mariusza Kowalskiego, prof. IGiPZ PAN**

oraz promotora pomocniczego **dr. Rafała Wiśniewskiego**

Recenzja została opracowana na zlecenie Dyrektora Instytutu, zgodnie z Ustawą o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003r., Dz. Ustaw RP nr 65, z dnia 16 kwietnia 2003r. z późniejszymi zmianami, z dnia 25 czerwca 2021r., które otrzymałem na początku lipca br.

Dysertacja doktorska mgr. Michała Konopskiego liczy 256 stron tekstu, na które składa się sześć rozdziałów, streszczenia, spisy rycin, tabel i fotografii, załączniki z dwoma ankietami i bibliografia.

Interesujący i funkcjonujący powszechnie w świadomości społecznej temat tożsamości regionalnej nie doczekał się do tej pory tak pełnego w geograficznym ujęciu opracowania. W literaturze z zakresu badań postrzegania zasięgu przestrzennego Podlasia wśród licznych prac w ujęciu historycznym, ekonomicznym, turystycznym etnograficznym, etc., prace geograficzne, wydane po wprowadzeniu ostatniego podziału administracyjnego kraju są nieliczne, co stanowi o wyborze interesującego poznawczo tematu. Dysertacja Doktoranta, dzięki szczegółowym badaniom i analizie istniejącej literatury, nie tylko łączy wyniki badań wielu dyscyplin w spójną całość, ale prezentuje czytelnikowi nowy, oryginalny obraz zmian w zakresie kształtowania poczucia tożsamości regionalnej oraz samego zasięgu regionu Podlasia po 1999 r.

Temat, cel pracy i zakres badań

Tematem pracy jest „Tożsamość terytorialna Podlasia wobec podziałów administracyjnych”. W mojej opinii jest to zagadnienie interesujące poznawczo i może być ważne dla kształtowania lokalnej i regionalnej społeczności, co prowadzi do uznania wyboru przedmiotu badań za słuszny i uzasadniony. Tym bardziej, iż wprowadzone w 1999 r. podziały administracyjne rzeczywiście w wielu przypadkach przecinają dawne granice regionów historycznych i kulturowych prowadząc do kształtowania nowej / hybrydowej, jak pisze w pracy Autor, tożsamości terytorialnej mieszkańców poszczególnych regionów. W czasie, kiedy je wprowadzono budziły wiele kontrowersji związanych nie tylko z liczbą tworzonych województw, ale także w wielu przypadkach z ich zasięgiem terytorialnym i przebiegiem granic. Praca sytuuje się w nurcie badań geografii behawioralnej a także w zakresie zamian granic jednostek administracyjnych w badaniach geografii historycznej i politycznej. Jednak o ile zakres przestrzenny i czasowy jest dobrze określony i uzasadniony, o tyle przy zakresie przedmiotu badań, tożsamości lokalnej, nasuwa się pierwsza uwaga. Przy jej dosyć obszernym definiowaniu (część 2.1 pracy, s. 26-36) zbyt słabo, moim zdaniem, podkreślono subiektywne i niejednoznaczne ze swojej natury poczucie tożsamości. Celem nadrzędnym pracy, jak pisze Autor jest „określenie wpływu podziału administracyjnego na modyfikację społecznej tożsamości terytorialnej i postrzeganie regionu pogranicza kulturowego północno-wschodniej Polski na przykładzie Podlasia” (s. 11) co w konsekwencji narzuciło sformułowanie tematu. Celami szczegółowymi są kolejno: określenie hierarchii przywiązania ludności do terytorium, identyfikacja czynników przestrzennych i społeczno-demograficznych, które kształtują współczesną tożsamość oraz zdefiniowanie dominującej postaci Podlasia, czyli - de facto 1) (poszczególnych typów regionów funkcjonujących w świadomości społecznej (ibid.).

Autor stawia kilka hipotez badawczych. Jako pierwszą (H1) wskazał, iż instytucjonalizacja Podlasia, utożsamianego z województwem podlaskim, przyczynia się do kształtowania nowej tożsamości regionalnej. Co w świetle istniejących badań innych regionów wprawdzie nie jest odkrywcze, jednak, w mojej ocenie, zasługuje na badania w przypadku Podlasia z jego skomplikowaną historią i zmiennymi granicami. Podobnie druga z hipotez (H2), zgodnie z którą, wiek mieszkańców jest głównym czynnikiem modyfikującym stopień identyfikacji z regionem. Również kolejne hipotezy, chociaż nie

stanowią novum, jak (H3) stwierdzająca, iż tożsamość terytorialna mieszkańców Podlasia nie jest jednorodna, a ludność cechuje silne zróżnicowanie więzi z regionem zamieszkania oraz odmienne wyobrażenie o jego zasięgu przestrzennym (co wprost wynika ze studiów literatury), która w pewnym stopniu wiąże się z ostatnią z hipotez. Autor poddaje w niej weryfikacji stwierdzenie, iż największe różnice w charakterystyce tożsamości regionalnej na obszarze badań występują po obydwu stronach granic administracyjnych cechujących się najwyższą stabilnością, co wydaje się w dużym stopniu oczywiste. Nie zmienia to mojej pozytywnej oceny w kwestii wyboru celu i postawionych hipotez badawczych, ale raczej jest wynikiem pewnego niedosytu poznawczego przy tak określonym tytule, zakresach i przedmiocie badań.

Zakres przestrzenny badań wybrany odpowiednio do postawionego celu pracy oraz hipotez badawczych. Podobnie zakres czasowy. W tym ostatnim przypadku obejmuje on oczywiście lata po 1999 r. do 2018 r. (przeprowadzenie badań ankietowych) z koniecznym tłem historycznym. Mam wątpliwości co do celowości sięgnięcia aż do okresu początków osadnictwa Słowian na terenie badanego regionu, uważam, że wiek XV lub XVI byłyby lepszą cezurą czasową tej pracy. Tym bardziej, że opis początków osadnictwa Słowiańskiego, z części 3.2 (s. 73), stanowi raczej wzmiankę, która nie wnosi wartości dodanej do pracy, w mojej opinii.

Reasumując powyższe, temat badań dobrze dobrany i interesujący poznawczo. Właściwie określone przedmiot i zakresy badań, przedmiotowy, przestrzenny i czasowy, z uwzględnieniem powyższego zastrzeżenia. Dobrze określony cel pracy oraz poprawnie postawione i merytorycznie uzasadnione hipotezy badawcza.

Układ pracy

Recenzowaną dysertację otwiera liczący 22 strony wstęp, w którym Autor przedstawia zarys problematyki, cele i hipotezy badawcze, zakres czasowy i przestrzenny oraz postępowanie badawcze, źródła danych i metody badań. Po wprowadzeniu mamy trzy rozdziały, z których pierwszy (drugi w pracy) poświęcono podstawowym zagadnieniom badawczym. Autor prezentuje w nim kwestie teorii tożsamości regionalnej, granic, regionu, percepcji i więzi z przestrzenią w naukach geograficznych oraz toponimii, semantyki i tożsamości terytorialnej ziem Polski. W trzecim rozdziale pracy przedstawiono fenomen kultury Podlasia, a w kolejnym

poddano analizie zmiany terytorialne regionu, postrzeganie w piśmiennictwie oraz przestrzenne rozmieszczenie firm i instytucji podlaskich.

O wartości pracy stanowi rozdział piąty poświęcony tożsamości terytorialnej Podlasia. W jego pierwszej części zawarto opis procedury (s. 132-143) a w drugiej wyniki przeprowadzonych badań ankietowych (s. 144-210). Pracę kończy ostatni szósty rozdział zawierający wnioski z weryfikacją postawionych hipotez i podsumowaniem. W pracy umieszczono także streszczenia w języku polskim i angielskim, spisy rycin, tabel i fotografii, załączniki oraz bibliografię.

Tak zaplanowana struktura pracy pozwoliła Autorowi przejść kolejno od ujęcia teoretycznego wybranych aspektów badań tytułowego tematu przez analizę fenomenu kulturowego regionu do zmian jego granic i terytorium. Doktorant uwzględnił w przedstawionej analizie także prezentację Podlasia w piśmiennictwie, co wzbogaciło pracę o ujęcie etnograficzne, historyczne, turystyczne oraz socjologiczne.

Jednak rozdziały 2-4 sprawiły na mnie wrażenie, jakby Autor chciał w umieścić całą zebraną przez siebie wiedzę faktograficzną. Brakuje mi wyraźnej osi, wokół której budowana byłaby narracja. Co może być wynikiem braku głównej tezy badawczej pracy, w miejsce której czytelnik otrzymał cztery hipotezy do weryfikacji. Świadczyć to także może o szerokości zainteresowań badawczych i skrupulatnej pracy Doktoranta, dobrze rokujących na przyszłość, w przypadku podjęcia dalszej pracy naukowej, jak również o nie w pełni opanowanej umiejętności określeniu głównej osi narracji w opisie wyników przeprowadzonych badań. Nie zmienia to jednak mojej końcowej, pozytywnej oceny struktury pracy.

Ocena źródeł

Dobór danych, wybór gmin do badań, przygotowane ankiety oraz przeprowadzenie badań ankietowych zasługują na pozytywną ocenę. Także opis zastosowanych procedur badań w części 5.1 (s. 132-144).

Cała bibliografia pracy liczy ponad pół tysiąca rekordów, w tym (jeśli nie popełniłem pomyłki przy ich sprawdzaniu) 482 pozycje literatury, 6 słowników, 12 map i atlasów, 3 Narodowe Spisy Powszechne, 19 książek telefonicznych i 13 stron internetowych. Tak znaczny liczbowo zasób materiałów wymagał z pewnością poświęcenia czasu i wysiłku. Wśród licznych prac z zakresu etnografii, historii, socjologii i geografii historycznej wykorzystano także prace z XIX w. (np. Gloger, 1873) czy

początków XX w. (np. Chrzęszczewska, Warnkówna, 1903; Nałkowski, 1913), co, moim zdaniem, świadczy o solidnej kwerendzie i dużym nakładzie pracy Autora. Doktorant na potrzeby badań i analizy wykorzystał nie tylko literaturę w języku polskim, prawie 20% cytowanych prac jest w języku angielskim (pojedyncze prace także w innych językach). W pracy zachowano odpowiednie proporcje przy wyborze literatury, i pewnie jak zawsze można znaleźć prace geograficzne, które mogłyby się znaleźć w bibliografii, jednak obecne zestawienie uważam za wystarczające.

Formalna strona pracy, poprawność językowa

Język pracy poprawny, wskazuje na opanowanie przez Doktoranta umiejętności pisania prac naukowych. Jednak pewien niepokój wzbudza stosunkowo duża, w mojej ocenie, liczba uchybień technicznych lub redakcyjnych, które dla porządku wskazać powinienem. W przesłanym do oceny egzemplarzu pracy już w spisie treści i numeracji stron mamy niedociągnięcia, np. Rozdział 6 sygnowany w nim numerem s. 210 jest na s. 211 a spis rycin, tabel i fotografii na s. 224, a nie jak podano w spisie treści na s. 222. Strony np. 24, 116, 119 nie mają numerów. Wydaje mi się także, że „nowoutworzonych” (s. 7) czy „nowopowstały” (s. 9) powinno pisać się rozłącznie, ale współczesne zasady pisowni zmieniają się tak szybko, że może już piszemy je razem. Jako lapsus, może z pośpiechu wynikający, należy uznać zakończenie pierwszego akapitu dysertacji (s. 4), z którego wynika, iż geografia behawioralna, obok geografii osadnictwa i kultury jest subdyscypliną geografii człowieka. Za lapsusem przemawia fakt, iż już przy celu i hipotezach (s. 11) geografia behawioralna staje się podejściem badawczym. Zapewne kwestią stylu są frazy „przyjrano się także danym” (s. 16), „kolejne filary zagadnienia badawczego” (s. 26) czy „słowo może mieć szereg konotacji organoleptycznych” (s. 35).

Druga kwestia w tej części pracy zasługująca na jedno zdanie, to brak numeracji stron w spisach rycin, tabel i fotografii. Zawsze się zastanawiam po co sporządzać spis, który nie pozwala na szybkie znalezienie w tekście pozycji w nim podanej. Dla porządku spisy tabel i / lub fotografii mogłyby być sygnowane na osobnej stronie, tym bardziej, że spis załączników z dwoma pozycjami na własną stronę (s. 228) zasłużył. I kolejna w tej części uwaga, w spisie literatury znalazłem 45 uchybień (ok. 9% całości bibliografii, w tym kilkanaście spacji przy zapisie inicjałów imion), brak lub dodatkowe: kropki, przecinki i/lub spacje, zapis roku wydania, etc., np. Bartnicka, 1989; Gómez et al., 2011; Kołodziejcki, 1984; 1991; Paasi, 1986; 1991; Nijakowski, 2002; Waszczyńska, 2014;

Wiśniewski, 1992; etc. Przy dowolnie wybranym systemie zapisu literatury powinno się jednak zachować jej konsekwentny zapis. Dodatkowo literówka w nazwisku Szmigiel-Rawska (praca Kowalski et al., 2012) i brak numery i nazwy serii (powinno być: Trendy Rozwoju Mazowsza, nr 6) oraz brak podanych stron przy Staszewski, 1959 (powinno być: s. 9-21).

Reasumując, literówki zdarzają się każdemu, prawie w każdej pracy, ale w tym przypadku solidna redakcja większość z nich by wyeliminowała.

Ocena rozprawy doktorskiej

Recenzowana dysertacja stanowi przykład przeprowadzenia rzetelnych badań diagnostycznych. W pierwszym rozdziale poprawnie przedstawiono problematykę, cel, hipotezy oraz metody badań. Autor umiejętnie połączył w badaniach metody ilościowe i jakościowe. Wykorzystano technikę badań ankietowych, która pozwoliła na zebranie koniecznych dla dalszych etapów badań danych. Dobrze wybrano i zastosowano metody statystyczne, proste zestawienia tabelaryczne oraz metody korelacji i regresji. Wyniki zostały zweryfikowane pod względem istotności statystycznej. Na kolejnym etapie pracy w odpowiedni sposób zastosowano wraz z podejściem jakościowym i ilościowym, także podejście łączone, które posłużyło analizie postrzegania zasięgu przestrzennego regionu. W wystarczający sposób przedstawiono metody badań (s. 16-25) oraz szczegółowo procedurę badań kwestionariuszowych (s. 132-143). Mając to na uwadze wybór i zastosowanie metod badawczych oceniam pozytywnie.

Ważną i także przedstawioną w poprawny sposób część pracy stanowi rozdział 2, w którym Autor we właściwy sposób przedstawił dyskusję i teoretyczne ujęcie podstawowych dla pracy pojęć jak tożsamość terytorialna, granica, region, podział administracyjny, percepcja przestrzeni, czy tożsamość terytorialna ziem Polski. Rozdział ten oceniam pozytywnie jako konieczny w pracy naukowej na stopień. Moje zaciekawienie, i muszę przyznać brak zrozumienia, budzi jednak zdanie „Jednocześnie, tożsamość jest wyrazem dopasowania środowiska przyrodniczego i społecznego do jednostki” (s. 26). Wydaje mi się, że w tym przypadku nastąpiła nieuprawniona antropomorfizacja środowiska przyrodniczego.

Kolejny rozdział wydaje mi się w pewnym stopniu dyskusyjny. Jego tytuł „Fenomen kulturowy Podlasie” w stosunku do zawartości pozostawił mi pewien niedosyt. Złożyły się na niego dyskusja o genezie nazwy regionu, skrótowa raczej

historia osadnictwa i przemian społeczno-kulturowych w regionie oraz krajobraz kulturowy regionu kreślony przez pryzmat mozaiki etnicznej i religijnej. Podobne oceniam kolejny 4 rozdział. Mamy w nim podziały administracyjne, potem piśmiennictwo a na koniec analizę rozmieszczenia firm. Wydaje mi się, że praca zyskałaby na przejrzystości, gdy te dwa rozdziały (3 i 4) połączono oraz zmieniono obecną kolejność podrozdziałów na następującą: (1)3.1; (2)3.2; (3)4.1; (4)4.3; (5)4.2 i (6)3.3.

O wartości pracy, którą generalnie ujmując oceniam pozytywnie, świadczy realizacja celu głównego i kolejnych celów szczegółowych przedstawiona w 5 rozdziale. Mgr Michał Konopski dobrze zaplanował i przeprowadził badania wykorzystując poprawnie i prawidłowo dobrane metody badań. Wnioski z przeprowadzonych badań i analiz zebranego materiału wraz z weryfikacją hipotez badawczych przedstawiono w ostatnim rozdziale.

W swojej pracy Autor określił wpływ podziału administracyjnego na modyfikację społecznej tożsamości terytorialnej i postrzeganie regionu pogranicza kulturowego północno-wschodniej Polski na przykładzie Podlasia, czym zrealizował główny cel pracy. Zgodnie z otrzymanymi wynikami Doktorant pozytywnie zweryfikował hipotezę (H1) o, jak rozumie, postępującym utożsamianiu Podlasia ze współczesnym województwem podlaskim oraz o jego postrzeganiu głównie przez pryzmat regionu administracyjnego. Wyróżnił też Podlasie jako region administracyjny, kulturowy i sentymentalny. Pozytywnie zweryfikowane zostały także kolejne dwie hipotezy (H3) i (H4). Jednak jak już wspominałem hipoteza o niejednorodnej tożsamości mieszkańców badanego regionu (H3), jak i hipoteza o występowaniu największych różnic w charakterystyce tożsamości terytorialnej po obydwu stronach najdłuższej funkcjonującej granicy mają już swoją literaturę. Co należy jednak oddać Autorowi pozytywnie obydwie je zweryfikował w odniesieniu do regionu Podlasia. Negatywnie zweryfikowana została hipoteza, zgodnie z którą wiek mieszkańców jest głównym czynnikiem modyfikującym stopień identyfikacji z regionem (H2). Jednak wartością dodaną tych badań, o czym zresztą Autor pisze (s. 213) jest potwierdzenie, znowu wysoce prawdopodobnej relacji, zgodnie z którą, starsi mieszkańcy regionu są mniej podatni na percepcje regionu przez pryzmat ostatniej reformy administracyjnej, a młodszy, bardziej. Co jednak nie zmienia faktu, iż z przeprowadzonych badań wynika, że instytucjonalizacja odgrywa nadrzędną,

w stosunku do wieku, rolę w świadomości społecznej. Również ten rozdział spełnia wymagania stawiane pracom naukowym.

Na dodatkowe podkreślenie zasługuje interdyscyplinarne ujęcie całej pracy. Autor udowodnił, iż swobodnie porusza się w tematyce związanej z tożsamością regionu oraz teoretycznym podejściem w zakresie jej badania. Warty uwagi i zdecydowanie podnoszący walory naukowe pracy jest materiał kartograficzny. Ponad sześćdziesiąt rycin, w dużej mierze autorskich, zasługuje na dodatkową pozytywną ocenę.

Reasumując powyższe, stwierdzam, że hipotezy zostały potwierdzone a także spełniono główne cele pracy.

I na koniec przy zdecydowanie pozytywnej ocenie o całości pracy, dla porządku, muszę podkreślić fakt, który dotyczy wszystkich badań z wykorzystaniem ankiet. Otrzymane wyniki oczywiście można generalizować, tworzyć mapy, budować konstrukcje teoretyczne czy weryfikować hipotezy, jednak należy mieć na uwadze, że otrzymany wynik odzwierciedla opinię/ poczucie tożsamości respondenta w chwili przeprowadzenia badania, i może ulegać zmianom pod wpływem dowolnych czynników zewnętrznych. Tak więc otrzymany wynik jest swoistym „zdjęciem” zagregowanych opinii na dany moment.

Wniosek końcowy

Należy uznać, że **Autor zrealizował przedstawione na wstępie cele badawcze, w tym szczegółowe oraz pozytywnie zweryfikował 3, a negatywnie 1 z przedstawionych hipotez badawczych.** Jako główne walory naukowe recenzowanej pracy wymienić trzeba:

- szerokie podejście interdyscyplinarne przeprowadzonych badań;
- dobór i zastosowanie podejścia jakościowego, ilościowego i łączonego w badaniach oraz klasycznych w geografii społecznej metod badawczych, analizy materiałów i metod statystycznych;
- krytyczną analizę zebranego materiału faktograficznego;
- sumienność i kompletność przeprowadzonej analizy;
- przedstawienie przestrzennego zróżnicowania zasięgu regionu Podlasia oraz jego trzech ujęć: administracyjnego, kulturowego i sentymentalnego;
- analizy intensywności i kierunków procesu kształtowania tożsamości terytorialnej;
- obszerny, dobrze wykonany materiał graficzny.

Odnosząc całość opracowania do wymogów stawianych zgodnie z ustawą rozprawom doktorskim (Ustawa o Stopniach Naukowych i Tytule Naukowym oraz Stopniach i Tytule w Zakresie Sztuki, z dnia 14 marca 2003 roku, z późniejszymi zmianami), należy uznać, że recenzowana dysertacja doktorska:

- z całą pewnością dotyczy tematyki interesującej naukowo i aktualnej; należy także podkreślić jej interdyscyplinarność oraz fakt, iż zapewne będzie przydatna w pracach etnografom, socjologom czy historykom regionu; poprawnie przyjęto zakres przedmiotowy i czasowy;
- umocowanie w literaturze przedmiotu jest, moim zdaniem, bardziej niż wystarczające;
- w pracy zastosowano odpowiednie do tematu, celów badawczych i weryfikacji postawionych hipotez narzędzia i metody badawcze, a rozdział metodologiczny jest dobrze napisany;
- cele i hipoteza badań zostały poprawnie sformułowane, te pierwsze zostały zrealizowane, a hipoteza badawcza pozytywnie zweryfikowana;
- układ pracy jest logiczny, chociaż możliwe jest, w mojej opinii, zwiększenie jego przejrzystości, o którym pisałem powyżej;
- język pracy jest poprawny, jej strona techniczna (np. w zakresie bibliografii) budzi jednak moje zastrzeżenia;
- wyciągnięte z przeprowadzonych analiz i porównań wnioski są poprawne.

Reasumując, przedstawiona rozprawa jest wprawdzie przede wszystkim badaniem o charakterze diagnostycznym, ale też oryginalnym (w zakresie ujęcia całości procesu kształtowania tożsamości terytorialnej) rozwiązaniem problemu naukowego. Dowodzi dużej interdyscyplinarnej, faktograficznej i teoretycznej wiedzy Autora oraz jego zdolności do samodzielnej pracy badawczej. Tym samym uważam, iż zgodnie z Ustawą o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003r., Dz. Ustaw RP nr 65, z dnia 16 kwietnia 2003r. z późniejszymi zmianami, może być ona podstawą nadania mgr. Michałowi Konopskiemu stopnia naukowego doktora. **Dlatego też stawiam wniosek o dopuszczenie mgr Michała Konopskiego do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.**

Gdańsk, dnia 01.09.2021 r.

